

РОЗДІЛ І.

КОМПОЗИТОРИ. ЕТНОМУЗИКОЗНАВЦІ

1.1. Народнописенні засади творчості Євгена Купчинського. *Зіновій Стельмащук*

Актуальною проблемою сучасного українського музикознавства є повернення до маловідомих імен музичних діячів, що водночас служили на парафіях священиками і привносили свої творчі здобутки, розвиваючи та утверджуючи українську культуру та мистецтво. До таких мистців часового періоду кінця XIX – першої третини XX сторіччя належить Євген Купчинський – священик української греко-католицької церкви, композитор, диригент-аматор, виконавець музичних творів на цитрі, один з організаторів українського громадсько-культурного життя у Галичині.

Музичну творчість Євгена Купчинського досліджували українські музикознавці та краєзнавці Олег Антонович [1], Ігор Герета [2; 3], Оксана Гнатишин [4], Михайло Костів [6], Петро Медведик [7; 3], Олег Смоляк [9], та інші. На жаль, інструментально-виконавська діяльність цього мистця на сьогодні ще недостатньо висвітлена і тому потребує продовження музикознавчих розвідок.

Мета дослідження – простежити основні етапи виконавської творчості відомого цитриста Євгена Купчинського в контексті становлення аматорського музичного мистецтва Галичини кінця XIX – першої третини XX сторіччя.

Творча спадщина діячів музичної культури, що жили в Галичині у кінці XIX – першій третині XXст. та їхнього виконавства на класичних інструментах, вже отримала у сучасному музикознавстві відповідну оцінку. Унаслідок наукових досліджень про їхню невтомну творчу діяльність на сьогодні є певна кількість інформації в наукових розвідках, статтях, енцик-

лопедичних і довідкових виданнях, у яких є належна оцінка їхньої діяльності.

В означений період на ниві українського мистецтва в Галичині була значна кількість творчих особистостей. До них належать Анатоль Вахнянин, Віктор Матюк, Порфирій Бажанський, Остап Нижанківський, Нестор Нижанківський, Денис Січинський та інші, музична, духовна і громадсько-культурна діяльність яких впливала на становлення професійної творчості Миколи Лисенка, Філарета Колесси, Василя Барвінського, Станіслава Людкевича, Миколи Колесси, Євгена Козака, Анатолія Кос-Анатольського та інших. Саме творчість останніх формувалась на музичних зразках вищезазначених попередників, удосконалювалась новітніми художніми засобами.

Утім історія музичного життя Галичини зокрема, і української музичної культури та мистецтва в цілому, була б неповною без урахування внеску у її розвиток інструментально-виконавської творчості ще недостатньо вивченого на сьогодні виконавця творів на цитрі Євгена Купчинського¹. Незважаючи на постійну священицьку діяльність, багато вільного часу Євген Купчинський присвятив виконавській діяльності на цитрі та написанню музичних творів і аранжувань для неї. Адже це не дивно, бо в той час у переважній більшості священицьких родин панував культ популяризації музичних творів, як місцевих композиторів, так і загальноукраїнських та європейських. З цього приводу музикознавиця Оксана Гнатишин зазначає,

¹ Купчинський Євген Іванович народився 19 червня 1867 року в с. Оглядів, нині Радехівського району, Львівської області – священник, цитрист, композитор, хоровий і музичний діяч. Навчався у Львівській гімназії та духовній семінарії. Як майстер гри на цитрі, виступав у містах і селах Галичини, в тому числі на Тернопільщині. Організатор і акомпаніатор хорів товариства «Бандурист», з якими 1905, 1908, 1912-13 рр. виступав у містах Бережани, Борщів, Скалат, Тереховля, Тернопіль, Чортків. Автор обробок пісень, історичних дум, маршів, танцювальних мелодій, творів європейських композиторів для цитри. Помер 28 серпня 1938 року в с. Сороцьке Тереховлянського району, де й похований [3].

що Євген Купчинський народився 19 червня 1867 року у с. Оглядів, що на Бродівщині, в сім'ї священика, музиканта-аматора Івана Купчинського та Олени з родини Авдиківських. У домі, де панувала духовна атмосфера і часто звучали народні пісні, малий Євген захопився співом й від батька отримав початкові знання з музики. Із спогадів Євгена Купчинського дізнаємося, що він багато вражень щодо музичної освіти виніс із батьківського дому (його батько брав активну участь у музичних гуртках, навчаючись у духовній семінарії, а також був великим пропагандистом аматорської сільської культури, яка безпосередньо була пов'язана з традиційною народною піснею) і лише через самоосвіту дійшов до значних висот в інструментальному виконавстві [4, с. 3].

Після закінчення початкової школи у м. Золочів Євген Купчинський вступає на навчання до Академічної гімназії у Львові і відразу поринає у музичне життя закладу. Зауважимо, що в цей час у навчанні в гімназії здобували лише ґрунтовні знання з гуманітарних дисциплін, але й і з музичних. Завдяки цьому він співає в хорі та квартеті під керуванням Остапа Нижанківського і опановує гру на цитрі². Цей інструмент припав до душі Євгену Купчинському тому, що в той час цитра, як струнно-щипковий інструмент, перекочувавши з Австрії, за-

² З історії музичних інструментів довідуємось, що: «цитра – струнний щипковий інструменту формі пласкої, спереду трохи зігнутої резонансної скриньки з круглим вирізом посередині. На її грифі з металевими поріжками натягнуто 5 металевих струн для виконання мелодії за допомогою плектра, який одягають на великий палець правої руки. Для виконання супроводу використовували від 24 до 40 шовкових струн, що вільно натягнуті над верхньою декою. Ноти для цитри записуються в скрипковому і басовому ключах на двохноносцях. Інструмент має ясний і приемний, але одноманітний, тембровооднорідний звук. Народний музичний інструмент Галичини та Закарпаття. Назва «цитра» взята від назви давньогрецького інструменту – кіфара. Вже у XX столітті цитра вийшла з практичного використання, однак у середині XIX століття в Галичині цей негроміздкий, портативний і порівняно дешевий інструмент успішно заміняв у багатьох сім'ях фортепіано» [11].

йняла чільне місце в домашньому музикуванні міщанства та сільських родин священиків і вчительської інтелігенції. Очевидно, такий вибір відбувся з тих міркувань, що за строем вона була наближена до фортепіано, а за техніко-виконавськими характеристиками – до гітари та мандоліни, популярних інструментів серед молоді. Музикуючи на інструменті, цитристи могли виконувати і супровід пісні, і окремі інструментальні твори, перекладені з фортепіанної фактури, і оригінальні авторські п'єси. Про це зазначає у статті Олег Смоляк: «З самого початку як народні пісні, так і твори галицьких композиторів виконували під акомпанемент фортепіано, гітари або цитри» [9, с. 420]. Водночас з цього приводу Марія Загайкевич стверджує, що: «Поширення цитри в побуті спричинилось до появи відповідної музичної літератури, створеної знову ж таки композиторами-аматорами – Миколою Кумановським, Зеновієм Кириловичем, Омеляном Зарицьким, Євгеном Купчинським» [5, с. 36]. Вище цитовані слова свідчать про те, що в кінці ХІХст. в Галичині цитра, як інструмент, набуває популярності серед молоді, переважно з священицьких родин.

Документальні джерела свідчать [10], що Євген Купчинський навчався гри на цитрі самостійно, оскільки не мав спеціальної музичної освіти і брав лише приватні уроки для удосконалення майстерності у Вітольда Зарицького та Феліції Капітанової. У вступній статті до збірки «Музичні твори Євгена Купчинського» Оксана Гнатишин зазначає, що у 1884 році відбувся один із перших концертів початківця у читальні села Романове, що на Тернопільщині. На «невиданому» «чудодійному» інструменті він виконав перші твори в аранжуванні для цитри: «В своїй хаті» та «Їхав стрілець на війноньку». Там же вона засвідчує: «Між Євгеном Купчинським та Остапом Нижанківським зав'язались дружні приятельські стосунки. Під керівництвом старшого на п'ять років товариша Євген вивчає теорію і гармонію музики, пробує свої сили в композиції» [4, с. 4]. Цитовані вище слова засвідчують про те, що Євген Куп-

чинський під керівництвом відомого вже на той час Остапа Нижанківського, як композитора, поглиблює свої знання з гармонії та композиції. А це дало йому можливість скерувати свою творчість з початкового аматорства в більш професійне композиторське русло.

У березні 1887 року Євген Купчинський вступив на навчання до Львівської греко-католицької духовної семінарії, де вперше познайомився з музичними творами Йогана Себастьяна Баха, Людвіга ван Бетовена, Георга Фрідріха Генделя, Фридерика Шопена, Франца Шуберта, Ференца Ліста, Миколи Лисенка, Кирила Стеценка та інших. Деякі твори, написані цими композиторами, були перекладені Євгеном Купчинським для цитри і увійшли у його концертний репертуар. Євген Купчинський у щоденнику згадує: «Правдиву та добру музику я здобував на концертах»[1].

Зауважимо, що цитру в той час переважно використовували як акомпанівний інструмент. Нею супроводжували зазвичай хоровий або сольний спів. Найчастіше таке виконавство було поширене серед учнів гімназій, студентів духовних семінарій, академій та університетів. Випускники цих навчальних закладів, крім основного фаху, займались культурно-мистецькою діяльністю, керуючи дитячими і дорослими хорами, інструментальними гуртами, вдосконалювали гру на музичних інструментах, писали музичні твори, брали активну участь у роботі музичних товариств «Боян», «Торбан», «Лютня», «Бандурист» та інших. Архівні фонди свідчать, що наприкінці XIX ст. такі товариства з'являються у Львові, при них зорганізовували хорові та музичні колективи за активною участю також солістів-вокалістів та виконавців-акомпаніаторів на різних інструментах. Так, наприклад, 1891 року Денис Січинський, Анатоль Вахнянин разом з іншими діячами заснували музично-співацьке товариство «Львівський Боян». Денис Січинський у музичній школі, яку сам створив у м. Коломия, викладав гру на фортепі-

ано та цитрі. Як композитор, він писав багато хорових творів для гри на фортепіано та цитрі.

До когорти таких мистців можна віднести і отця Євгена Купчинського. Його феномен, як композитора-священика, диригента-аматора, який протягом більше 30 років працював на своїй парафії з хором у селі Сороцьке (нині Тернопільський район), мав не лише релігійну складову, але й світську. Він, як і інші його побратими по творчості, користувався народними піснями, захоплювався усім народним. Тема народництва пронизувала усю його творчість.

Збереглась нотна спадщина цитриста. Гортаючи її – відчувається тонка лірична душа музиканта. Аналізуючи рукописи автора, треба відзначити, що усім творам у виконанні Євгена Купчинського притаманні яскрава мелодичність, відчуття жанру та форми, фактури, композиційності, широкого фразування та багатої штрихової палітри, розмаїття характерів в образно-інтонаційній сфері.

Серед творів, що увійшли в репертуар виконавця, є авторські солоспіви: «Доля» на слова Тараса Шевченка, «Моя пісня» на слова Михайла Бачинського, «У садочку» на слова Кирила Студинського (під псевдонімом Кость Вікторин).

Зауважимо, що вокальні твори на слова вищезазначених українських поетів написані у простих одно-та двочастинних строфічних формах. Зокрема, пісня «Доля» на слова Тараса Шевченка написана у простій одночастинній формі зі вступом та закінченням. Вступ у цьому творі побудований на основному мелодичному матеріалі з варіаційним розгортанням деяких його елементів. Це особливо відчутно у 4 та 6 і 7 тактах. В основу вокального твору покладено лише першу строфу поетичного вірша, що охоплює 4 музичні речення по 4 такти в кожному. Твір «Доля» завершується двотактовим закінченням, мелодія якого відтворює хроматизований рух, що ілюструє подув вітру. Такий інструментальний елемент вказує на те, що Євген Купчинський доволі віртуозно володів цитрою.

В основу вокального твору «Моя пісня» на слова Михайла Бачинського покладено просту двочастинну форму зі вступом та закінченням. Вступ, що охоплює 6 тактів, ніби імітує спів пташок. Це наглядно відтворено в окремих тактових фіоритурах, відтворених тридцять другими та шістнадцятими тривалостями. Це вказує на віртуозне володіння Євгеном Купчинським інструментом цитрою. Дві перших строфи поетичного тексту укладені в форму простого періоду, який становлять два музичні речення по 10 тактів у кожному. На тому самому музичному матеріалі побудована й друга строфа. Такого роду музичне формування впливає зі структури самого поетичного тексту і вказує на розмаїття підходів до творення Євгеном Купчинським вокальних творів. Аналогічні музичні форми Євген Купчинський використав і у вокальних творах «У садочку» та «Ти любиш мене».

Євген Купчинський також є автором низки обробок українських народних пісень. Серед них: «Ой не стелися, хрещатий барвінку», «Ой ходила дівчина бережком», «Ой та зажурились стрільці січовії», «Чорна рілля ізорана», «Там на горі жито».

Цікавою з погляду музичної форми є обробка української народної пісні «Там на горі жито». Вона написана у формі рондо зі вступом. Вступ, що побудований на прикінцевій мелодії другого музичного речення, охоплює 10 тактів. Цей фрагмент асоціативно готує основну мелодію аналізованої пісні. Загалом ця обробка складається із повторення трьох мелодичних епізодів з інтерлюдійним вкрапленням у них рондо. Останнє побудоване на прикінцевій фразі основної мелодичної лінії пісні. Зауважимо, що автор обробки «Там на горі жито» вміло використовує регістрові можливості інструменту цитра. Адже це дає можливість більш яскравішого сприйняття музичного твору загалом і окремих його елементів зокрема. Такого роду музична форма сприяє логічному розгортанню аналізованої обробки народної пісні і вказує на глибину розуміння самого інструменту цитра.

Цікавою з погляду формотворення є в'язанка українських народних пісень «Чорна рілля ізорана». В її основу покладено три народні мелодії: «Дума про Барабаша і Хмельницького», рекрутська пісня «Чорна рілля ізорана» та жартівлива пісня «Ти казала в понеділок». В'язанка розпочинається з однотактового вступу, побудованого на початковій інтонації з «Думи про Барабаша і Хмельницького». До речі, цей вступ виконує зв'язну функцію (інтерлюдію чи рондо) між мелодіями з пісень «Чорна рілля ізорана» та «Ти казала в понеділок». Саме ця інтерлюдія за своїм характером драматизує твір, додає йому сумного характеру.

Після вступу є мелодія пісні «Чорна рілля ізорана», яку автор обробки подає у трьох тональних зіставленнях ($t - s - t$). Такого роду тональне зіставлення впливає із загального (плачевного) характеру рекрутської пісні. Крім цього, композитор у верхніх голосах використовує терцієву втору основної мелодії, що знаходиться у другому голосі. Такого роду інструментальний прийом впливає з традиційного виконання рекрутських пісень. Наступна мелодія, що впливає з жартівливої пісні «Ти казала в понеділок», розсерджує драматизацію самого твору, робить його більш побутовим і безпосереднім. Це створює свого роду контраст до загальної драматизації композиції «Чорна рілля ізорана».

На особливу увагу серед творів Євгена Купчинського заслуговують музичні картини (інструментальні твори в опрацюванні для цитри): «Їхав стрілець на війноньку», «Ой у лузі червона калина», «Ой закувала сива зозуленька», «Ой ти, зоре, вечірняя», «Чуєш, брате мій», «Ой, що ж бо то за ворон», попури з народних пісень: «Родимий краю», «Калино, калино», «Засвистали козаченьки», польки: «Чом ти, Галю, не танцюєш?», «Чіча», перекладення для цитри «Фантазії» на теми з опер Вінченцо Белліні «Норма», Гаetano Доніцетті «Лючія ді Ляммермур», творів Фредерика Шопена (8 мазурок, «Похоронний марш», «Ноктюрн», Op. 9, N2) та інші.

Однією з привабливих для виконання на цитрі є музична картина «Їхав стрілець на війноньку». За жанром вона має сюїтну форму. Складається із п'яти відомих українських стрілецьких та побутових пісень. Серед них: побутова «Гей у полі черемшина», три стрілецькі «Їхав стрілець на війноньку», «Вже більше літ двісті» та «Гей, видно село», весільна «Ой летіла горличка через сад». Зауважимо, що п'ять народних мелодій укладено за контрастним принципом. Тут чергуються помірні, маршові та жвавві мелодії, що й власне надає творові контрастного характеру. Зауважимо, що музична картина «Їхав стрілець на війноньку» має чотиритактовий вступ та восьмитактове закінчення. До речі вони побудовані на настроєвому характері, що, таким чином, готує початок маршової стрілецької пісні та її закінчення. Загалом у музичній картині «Їхав стрілець на війноньку» Євген Купчинський, як аранжувальник, використовує традиційні форми використовуваного музичного матеріалу, тобто виходить із традиційних виконавських форм тої чи іншої народної пісні. Зокрема, аранжуючи стрілецькі пісні, він часто використовує пунктирні ритми, які надають епізодам героїчного маршового характеру. У побутових та весільних піснях аранжувальник використовує гомофонно-гармонічну фактуру, що, зазвичай, випливає із природи жанру цих пісень.

У цілому музична картина «Їхав стрілець на війноньку» приваблива для виконавців як формою зіставлення мелодійного матеріалу, так і використанням різних музичних форм, що стосується виконання на інструменті цитра.

Сучасники одноголосно відзначали високий професійний рівень володіння Євгеном Купчинським своїм інструментом, його унікальні виконавські уміння гри на цитрі. Завдяки природним музичним якостям, наполегливості і високій працездатності йому вдавалося розкрити виразово-технічні можливості цитри з вичерпною повнотою. Він добре розумів «душу» свого інструмента. Аналізуючи репертуар виконавця і перекладення

творів з фортепіанної фактури на цитрову, з її усебічним збагаченим акордовим, пасажно-орнаментним складом можна судити про його майстерність як музиканта, особливість творчої художньої натури.

Зі статті Олега Смоляка дізнаємось про період злету таланту молодого виконавця на цитрі, який припадає на другу половину 80-х років ХІХ століття, з часу його активної творчої діяльності в мистецько-освітньому гуртку «Академічний кружок». «За свідченнями тодішньої галицької преси, Євген Купчинський у той час вже виконував великі музичні уривки з опер Джакомо Майєрбера «Роберт-диявол», Джоаккіно Россіні «Вільгельм Телль», твори Франца фон Зуппе, Вольфганга Амадей Моцарта, Людвіга ван Бетовена. У цей час він виконує й власні аранжування для цитри уривків із опер: «Дивертисменти» з опер Миколи Лисенка, «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», виступає з власними обробками народних пісень Чорною хмарию дуброва», «Чорнії очі», створює композицію «Весілля» (на матеріалі весільних пісень із Бродівщини) та ін. Як видно із переліку його концертних програм та музичних творів, основним живильним матеріалом для мистця Євгена Купчинського була українська народна пісня, особливо місцева»[9, с. 421].

З огляду на викладене можна зробити висновок, що Євген Купчинський зробив значний внесок у національну духовну і музичну культуру Галичини. Спілкуючись упродовж свого творчого життя з людьми за допомогою Божого слова, як священник, і цитри, як музикант-виконавець, він прагнув привнести безкорисливу мистецьку данину і бути корисним своєму народу та Вітчизні. Його творча діяльність та музична спадщина увійшла в історію і дала поштовх для становлення і розвитку українського національного професійного композиторського та інструментального мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович О. Уривок щоденника цитриста та композитора Є. Купчинського з 1888–1889 років. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Працімузикознавчої комісії. Том ССXXXII. Редактори тому: Олег Купчинський, Юрій Ясиновський. Львів, 1996. С. 267–289.
2. Герета І. Йогоніжна і буремна цитра. Свобода. 1992. 15 вересня. № 107. С. 3.
3. Герета І., Медведик П. Купчинський Євген Іванович. Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. Т. 2. К – О. С. 284.
4. Гнатишин О. Вступне слово. Музичні твори Євгена Купчинського. Упорядники: Оксана Гнатишин, Ольга Осадця. Редактор: Олександр Зелінський. Львів, 2004. С. 3–8.
5. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ століття. Відп. редактор канд. мистецтвознавства М. М. Гордійчук. Київ: Вид-во АНУРСР, 1960. 189 с.
6. Костів М. Віртуоз гри на цитрі. Жовтень. 1984. № 6. С. 136.
7. Медведик П. Діячі української музичної культури. (Матеріали до бібліографічного словника). Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці музикознавчої комісії. Том СXXXII. Редактори тому: О. Купчинський, Ю. Ясиновський. Львів, 1996. С. 464–558.
8. Осадця О. Композиторська творчість Євгені Купчинського. Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства імені Шевченка. Видатні постаті в українській культурі і науці. Відп. редактор М. А. Андрейчин. Тернопіль: Рада, 2008. С. 157–163.
9. Смоляк О. С. Мистецтво виконання на цитрі в Галичині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століть (на прикладі концертної діяльності Євгена Купчинського). Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць. Випуск

12. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. С. 419–423.
10. Франко І. Мистецькі новинки Іван Франко. Діло.1884. 14 червня. № 63. С. 8.
11. Цитра. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії.URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

1.2. Василь Барвінський: поєднання музичного мистецтва і педагогіки. Лілія Бобик

Осягнення проблеми людської долі пронизує історію культури та освіти від античних часів до періоду тлумачення долі як етичного шляху у протистоянні несправедливостям буття. В людині закладений великий світ бажань, мрій, сподівань, віри, а також значні потенційні можливості для їх реалізації. Однак життєва доля більшою мірою визначається зовнішніми чинниками, історичними та соціальними обставинами. На особливу увагу в історії музичної культури та освіти України ХХ століття заслуговує творча постать композитора, виконавця та педагога Василя Барвінського, діяльність якого відзначається широтою і багатогранністю. Композиторська творчість митця увійшла до скарбниці європейської музичної культури. Як виконавець і педагог він започаткував традиції вітчизняної піаністичної школи. Василь Барвінський як талановитий композитор, вчений-музикознавець і критик, організатор музичного життя, професор, директор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, згодом Львівської державної консерваторії, розвинув вітчизняну музикознавчу думку, був активним організатором музичного життя, відстоював професійні засади розвитку української музичної культури та освіти. Василь Барвінський належить до тих представників галицької інтелігенції, хто вже в молоді роки усвідомив свій громадянський обов'язок і все своє життя присвятив служінню українській